

TARİH-İ OSMANİ ENCÜMENİ/TÜRK TARİH ENCÜMENİ
MECMUASINDA VESİKA AKTARIMI *

Selami KURT

T.C. Cumhurbaşkanlığı
Devlet Arşivleri Başkanlığı,
selamikurt74@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0866-3848>

ÖZ

Bilimsel Türk tarihçiliğinin gelişimi açısından II. Meşrutiyet dönemi önemli bir dönüm noktasıdır. Tarihimizdeki ilk kurumsal tarih çalışmaları bu dönemde başladığı gibi, tarih eğitiminin yükseköğretimde müstakil bir şube olarak teşekkülü de bu dönemde gerçekleşmiştir. Mükemmel bir Osmanlı tarihi yazmak üzere kurulan ve Türk tarihinin ilk tarih kurumu olan Tarih-i Osmâni Encümeni, Osmanlı tarihinin kaynaklarına ulaşabilmek için büyük çaplı bir çalışma başlatmıştır. Dönemin bütün zorluklarına rağmen yurt içi ve kısmen yurt dışındaki arşiv, müze, kütüphane ve âsâr-ı atıka üzerinde yapılan araştırmalarda ulaşılan kaynaklar, mecmuada yayımlanmak suretiyle tarihin hizmetine sunulmuştur. Tarihimizde ilk defa arşivlerimizin ve arşiv belgelerimizin genel durumuyla ilgili toplu tespitler Encümen tarafından yapılmış ve kurumsal düzeyde başlatılan tasnif çalışmalarlarıyla tarih yazımında arşiv belgelerinden etkin bir şekilde yararlanma yoluna gidilmiştir. Sadece kendi arşivlerimizdeki belgelerle yetinilmemiş, yurt dışındaki Osmanlı vesikalarının da peşine düşülmüştür. Bu kapsamda Encümen Reisi Abdurrahman Şeref, belki de tarihimizin en zor şartlarında, mütareke döneminde Berlin ve Viyana arşivlerindeki Osmanlı belgelerini tespit etmek üzere görevlendirilmiştir. Avrupa'da 19. yüzyılda başlayan mecmualar halinde arşiv belgelerinin düzenli olarak yayımlanması geleneği, bizde Tarih-i Osmâni Encümeni Mecmuası ile başlamıştır. Mecmua'daki toplam 291 makaleden 70'inde Osmanlı tarihinin eksiklerini gideren ve yanlışlarını düzelten arşiv belgeleri aktarılmıştır. Bu makalede, ülkemizde bilimsel tarih usullerini hakkıyla uygulayan ilk tarih dergisi olarak kabul edilen TOEM/TTEM'in Osmanlı tarihine yarayacak belgelerin tespiti ve vesika aktarımı politikası sayesinde arşivcilik ve tarihçilik sahasına yaptığı katkılar kantitatif verilerle ele alınarak vesika aktarımında oynadığı rol ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarih-i Osmâni Encümeni Mecmuası, Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Vesika Aktarımı.

DOCUMENT PUBLISHING IN THE JOURNAL OF THE
COMMITTEE OF OTTOMAN HISTORY / TURKISH HISTORY
COMMITTEE

ABSTRACT

Second Constitutional Era is an important turning point for the development of the scientific Turkish historiography. The first institutional history studies in our history started in this period and the formation of history education as a separate branch in higher education was also implemented in the same period. The Committee of Ottoman History which was established to write a perfect Ottoman history and was the first history institution in the Turkish history, has initiated a large-scale study in order to reach the sources of Ottoman history. Despite all the difficulties of the period, the resources obtained as a result of the researches carried out in archives, museums, libraries and historical buildings both at home and partially abroad were put into the service of the history by being published in the journal. For the first time in our history, a comprehensive review about the general condition of our archives and archival documents were conducted by the Committee and archival documents were used effectively in the field of historiography thanks to the classification works carried out in the institutions. Besides the documents in our own archives, Ottoman documents abroad were also examined. In this context, the Head of the Committee Abdurrahman Şeref was assigned to identify the Ottoman documents in the archives of Berlin and Vienna during the armistice period, perhaps in the most difficult conditions of our history. The tradition of regularly publishing archival documents in the journals that started in the 19th century in Europe, started with the Journal of the Committee of Ottoman History in Turkey. In 70 of the 291 articles in the Journal, archival documents that shed light on the little known aspects and gaps of the Ottoman history were published. In this article, the contributions of the Ottoman Historical Society to the field of archiving and historiography have been discussed with quantitative data and its role in publishing documents has been revealed, tanks to its policy to identify and publish the documents that are important in understanding Ottoman history.

Keywords: Journal of the Committee of Ottoman History, Journal of the Turkish History Committee, Document Publishing

* Bu makale, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı "Tarih-i Osmâni Encümeni/Türk Tarih Encümeni Mecmuası'nın Osmanlı Tarih Yazıcılığındaki Yeri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Geliş Tarihi/Received: 13.06.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 30.06.2020

GİRİŞ

Türk tarihinin ilk tarih kurumu olan Tarih-i Osmânî Encümeni,¹ II. Meşrutiyet şartlarında ortaya çıkan mükemmel, mufassal ve müdellel bir Osmanlı tarihi yazma fikrinden doğmuştur (TOE, 1910, s. 1; Arzu-yı Şahane, Tarih-i Osmani, 1909, s. 1). Encümen ve üyeleri tarafından yapılan açıklamalara göre, “mükemmel ve mufassal bir Osmanlı tarihi” ifadesiyle usul, üslup ve muhteva yönünden bilimsel kriterlere uygun bir tarih yazımının kastedildiği anlaşılmaktadır (TOE, 1910, s. 1; Abdurrahman Şeref, 1910, s. 9; Ahmed Refik, 1919- 1921, s. 2, 4). Bilimsel bir Osmanlı tarihi yazma vizyonuyla yola çıkan Encümen, Osmanlı ve Avrupa tarihlerindeki eksik ve yanlışların ancak sağlam kaynakların ilmi usullerle tetkiki yoluyla elde edilecek bilgilerle giderilebileceğine inandığından, Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir kaynak toplama seferberliği başlatmıştır. Encümen talimatnamesindeki birçok maddeye (TOE, 1910, s. 4-7), İfade-i Merâm’daki (TOE, 1910, s. 1-3) açıklamalara ve Mecmua’da yayımlanan makalelere büyük ölçüde yansıyan bu tarih seferberliği ile yurt içindeki ve yurt dışındaki kütüphane, arşiv ve müzelerde bulunan tarih kaynaklarının Encümen kütüphanesine kazandırılması ve Osmanlı tarihine kaynaklık edebilecek olanlarının neşri planlanmıştır. Bu amaçla, Osmanlı arşivlerinde, kütüphanelerde, müzelerde ve vilayetlerdeki âsâr-ı atıka üzerinde hummalı bir çalışma başlatılmış, encümen üyelerinden bazıları yurt içi ve yurt dışında araştırma yapmak üzere görevlendirilmiş,² vilayetlere yazılan genelgede (TOE, 1911, s.1) mahallinde yapılacak araştırma ile Encümen’e gönderilecek bilgi ve belgelerin sınırları çizilmiştir. Bu kapsamda yapılacak araştırma ve incelemelerden, başka dillerden yapılacak tercümelere, elde edilecek vesika, kitabe, risale vb. tarih kaynaklarından, yazılacak Osmanlı tarihinin metnine tamamen giremeyecek olanların Encümen mecmuasında yayımlanmasına karar verilmiştir (TOE, 1910, s. 2).

Tarih-i Osmânî Encümeni’nin Osmanlı tarihinin metnine tamamen giremeyecek olan araştırmaları, belge ve kitabe suretlerini, Türkçe olarak yazılmış veya diğer dillerden tercüme edilmiş olup şimdiye kadar basılmamış risaleleri neşrederek tarihimize zemin hazırlamak, mütalaa meraklılarının bilgisini genişletmek, fikirlerin uyanmasına ve zihinlerin canlanmasına hizmet etmek amacıyla yayımına karar verdiği ve Avrupa’daki muadillerinden geri kalmayacak kadar değerli olan mecmuası, bilimsel Türk tarihçiliğini hakıyla temsil eden ilk tarih dergisi olarak bilinmektedir (Yinanç, 2017, s. 120; İnalçık, 2013, s. 180). TOEM/TTEM’de Osmanlı tarihinin kaynaklarına ulaşmak amacıyla yurt içi ve kısmen yurt dışındaki arşiv, kütüphane, müze ve âsâr-ı atıka üzerinde yapılan araştırmalarda elde edilen çok sayıda arşiv belgesi, yazma veya matbu Osmanlı tarihleri, yerel tarih çalışmalarına da önemli ölçüde katkı sağlayan âsâr-ı atıka ve meskûkât bilgileri, yabancı kaynaklardan yapılan tercüme aktarılmış, Osmanlı tarihinin bazı karanlık noktalarını aydınlatan monografik, biyografik ve bibliyografik makaleler kaleme alınmıştır.

TOEM/TTEM’de yayımlanan toplam 291 makalenin 150’sinde önemli miktarda tarih kaynağı aktarılmıştır. Buna tefrika suretiyle yayımlanan 10 Osmanlı tarihi ile Encümen külliyyatı çerçevesinde

¹ Mükemmel ve mufassal bir Osmanlı tarihi yazmak amacıyla Sultan Mehmed Reşad’ın şifahi emriyle ve masrafları ceyb-i humâyûndan karşılanmak üzere Vakanüvis Abdurrahman Şeref başkanlığında 12 asil ve 19 muavin üyeden oluşacak şekilde 20 Haziran 1909 tarihinde önce bir komisyon olarak teşekkül edip sonra 27 Kasım 1909 tarihli irade ile “Tarih-i Osmânî Encümeni” ismiyle kurulan encümen, Avrupa’daki tarih akademileri tarzında tasarlanmış Türk tarihinin ilk tarih kurumudur. Encümen, üyelerinden Necib Asım ve Mehmed Arif’e havale ettiği ve ancak 1916’da yayımlanabilen Osmanlı tarihinin birinci cildine yöneltilen eleştiriler üzerine talimatnamesinde revizyona giderek tarih yazımından vazgeçmiş ve bundan sonra bütün enerjisini mükemmel bir Osmanlı tarihi yazımına zemin hazırlayacak monografik çalışmalara ve mecmua yayımına sarf etmiştir. Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Encümeni ismini alan encümen, 1925 yılına kadar Vakanüvis Abdurrahman Şeref başkanlığında, 1925-1927 yılları arasında Ahmed Refik başkanlığında ve 1927-1931 yılları arasında da Köprülüzâde Mehmed Fuad başkanlığında faaliyetlerine devam ederek ülkemizde bilimsel tarihçiliğin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Kurulduğu dönemde bazı vilayetlerde şubeleri de bulunan Tarih-i Osmânî Encümeni’nin tarih yazım serüveni, arşiv, kütüphane, müzeler ve âsâr-ı atıka üzerindeki çalışmaları, neşriyatı ve diğer faaliyetleri ile II. Meşrutiyet dönemi tarihçiliği hakkında detaylı bilgi için bkz. Akbayrak, 2012, ss. 49-146, 189-198, 267-277, 326-337; Oral, 2006, ss. 91-109, 144-193; Çalen, 2013, ss. 298-304.

² Encümen üyelerinden Ahmed Tevhid, Bursa ve Konya’daki âsâr-ı atıka üzerinde araştırma yapmak üzere görevlendirildiği gibi Encümen Reisi Abdurrahman Şeref de Berlin ve Viyana arşivlerindeki Osmanlı belgelerini tespit etmek üzere görevlendirilmiştir.

yayımlanan eserler de ilave edildiğinde ortaya çıkan kaynak miktarı büyük bir yekun tutmaktadır. Kaynak aktarımı yapılan 150 makaleden 70'inde sadece arşiv belgeleri, 35'inde sadece âsâr-ı atıka/kitabe bilgileri, 11'inde meskûkât bilgileri, 16'sında yabancı kaynaklardan yapılan tercümeleler, 18'inde tamamen veya kısmen aktarılan nadir Osmanlı tarihleri ve vakanüvis evrakı, 10 tefrikada da tamamen Osmanlı tarihleri aktarılmıştır. Sırf kaynak aktarımı yapılan makalelerin dışında kalan monografik, biyografik ve bibliyografik makalelerde de konuları ile alakalı çok sayıda kaynak aktarımı yapıldığı veya Osmanlı tarihi için değerli kaynaklara dikkat çekildiği görülmüştür. Mesela monografik makaleler kısmında değerlendireceğimiz encümen üyelerinden Ahmed Tevhid Bey'in bir kitap hacmindeki Anadolu beylikleri ile ilgili makalelerinde, tarih kitaplarındaki bilgilerle beraber meskûkât ve Anadolu'nun birçok kentinde bulunan âsâr-ı atıka/kitabe bilgilerini de aktararak döneme ışık tutacak birçok yeni veriyi aktardığı görülür. Bu veriler bize Encümen'in Osmanlı tarihinin kaynaklarına ulaşma, tarihlerdeki eksik ve yanlışları yeni kaynaklarla giderme ve ilmi tarih yazımı konusundaki çabalarını gösterir mahiyettedir. Mecmua'da aktarılan tarih kaynaklarının tamamından bahsetmek bu makalenin sınırlarını aşacağından biz sadece arşiv belgelerinin aktarımı üzerinde duracağız.

ARŞİV BELGELERİNİN AKTARILDIĞI MAKALELER

Osmanlı Devleti'nin ilk resmi tarih kurumu olma hüviyetini taşıyan Tarih-i Osmanî Encümeni, mükemmel bir Osmanlı tarihinin ancak devletin resmi vesikalarına dayanarak yazılabileceğine inandığından, ilk çalışmalarına bu belgelerin muhafaza edildiği arşivlerin tespit ve tasnifi ile başlamıştır. Bu çerçevede Encümen Reisi Abdurrahman Şeref'e verilen ilk vazife, Osmanlı arşivlerinin ve arşiv belgelerinin durumunu tespit olmuştur. Abdurrahman Şeref'in bu görevi sonunda kaleme aldığı TOEM'in ilk makalesi, (1910, ss. 9-19) Osmanlı tarihçiliği ve arşivcilik tarihimiz açısından bir dönüm noktasıdır. Zira bu makale, Osmanlı resmî vesikaları ve arşivleri üzerine yapılmış ilk monografik çalışma olması açısından referans değerini hep korumuş, bundan sonraki çalışmalara da temel teşkil etmiştir. Musa Kazım'ın Encümen adına iki ay süreyle Divân-ı Humâyûn kayıtları üzerinde yaptığı çalışma sonunda kaleme aldığı makalesi de Abdurrahman Şeref Bey'in makalesine zeyil olarak yazılmıştır. Bu tespit çalışmasından sonra Encümen Reisi Abdurrahman Şeref nezaretinde başlatılan arşiv çalışmaları, Osmanlı arşivlerinin modernleşme sürecini hızlandırdığı gibi bilimsel Osmanlı tarihçiliğinin gelişimine de büyük katkı sağlamıştır. Topkapı Sarayı'ndan Bâb-ı Âli kütüphanesine aktarılan arşiv belgelerinin tasnif çalışmalarına 1909-1914 yılları arasında Encümen Reisi Abdurrahman Şeref nezaret etmiş, daha sonra bu görev, Hazine-i Evrak'a devredilmiştir (BOA, BEO.4276.320696.2). Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı zor şartlarda tasnif faaliyetleri istenilen düzeyde gerçekleşmeyince mütareke döneminde Ali Emîrî başkanlığında ve Cumhuriyet döneminde de İbnülemin Mahmud Kemal başkanlığında kurulan ve bazı Tarih Encümeni üyelerinin de içinde yer aldığı Tasnif-i Vesâik Encümeni vasıtasıyla bu çalışmalar sürdürülmüştür (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010, s. XLI).

Topkapı sarayında kötü şartlarda muhafaza edilen evrakın Bâb-ı Âli'deki kütüphaneye nakli ile başlayan ve zaman zaman imkansızlıklar nedeniyle kesintiye uğrasa da süreklilik kazanan arşivlerdeki tespit ve tasnif çalışmaları esnasında rastlanan ve Osmanlı tarihinin eksiklerini gidereceği ve yanlışlarını düzeltereği düşünülen vesikalar, mecmuada farklı yazarlar tarafından peyderpey yayımlanmıştır. Bu süreçte sadece yurt içindeki arşivlerle yetinilmemiş zaman zaman yurt dışındaki arşivlerden de yararlanılmıştır. Böylelikle Avrupa'da 19. yüzyılda başlayan belge yayımlama geleneği Osmanlı'da ilk defa TOEM ile başlamıştır.

TOEM/TTEM'de kaynak aktarımı yapılan 152 makaleden 70'inde sırf Osmanlı tarih yazımına katkı sağlayacak arşiv belgeleri yayımlanmıştır. Diğer monografik ve biyografik makalelerde de arşiv belgelerinin çokça kullanıldığı görülmektedir. TOEM'de ilk yayımlanan arşiv belgeleri, Topkapı Sarayı evrakı içinde yer alan ve vakanüvislerce kayıt altına alınamayan H. 1142 yılı vukuatını kapsayan divan kayıtları ile yine aynı arşivde yer alan ve Osmanlı tarihlerince ihmal edildiği düşünülen Osmanlı bahriyesi ile ilgili divan kayıtları olmuştur (Mehmed Arif, 1910, ss. 53-64; Safvet, 1910, ss. 20-34). Arşiv belgelerinin aktarıldığı makalelerde çoğunlukla Osmanlı tarihlerinin

veya yabancı kaynakların konu ile ilgili yaklaşımlarına değinilmiş, sonra bu konulara açıklık getiren belgeler yeri geldikçe aktarılmıştır.

Mecmua yazarlarının aktardıkları arşiv belgelerinin kaynaklarına baktığımızda ilk olarak Topkapı Sarayı'ndan Bâb-ı Âlî'ye aktarılan evrak içinde yer alan Divan-ı Humâyûn defterlerindeki yüzlerce hüküm, ferman, hat-tı humâyûn, nâme-i humâyûn ve beratla karşılaşırız. Bu defterlerden en çok aktarım yapılanları Mühimme defterleridir.³ Sadece Ahmed Refik Bey 258 (1915, ss. 663-687; 1916, ss. 705-727; 1916, ss. 23-42; 1917, ss. 1-14; 1924, ss. 228-243; 1924 ss.260-275; 1926, s.265-275), Safvet Bey ise 100'e yakın (1910, ss. 85-102; 1910, s. 150-177; 1911, ss. 558-562) divan kaydı aktarmıştır. Mehmed Arif Bey'in vakanüvislerce ihmal edilen H. 1142 senesi vukuatını kaleme aldığı makalesinin omurgasını yine bu yıla ait Divân-ı Humâyûn kayıtları oluşturmaktadır (1910-1912, ss. 53-64; ss. 258-264; ss. 309-316; ss. 1024-1030). Mühimme defterleri dışında Divân-ı Humâyûn'un farklı kalemlerine ait Mevâcib-i Mülâzımân-ı Dergâh-ı Âlî Defteri, Matbah-ı Âmire Defteri, Terakki Defteri, Tersâne-i Âmire Nizâmât ve Ferâmîn Defteri, Defterhâne'ye ait Kocaeli ve Sultan Öyüğü Evkaf Defteri, Teke Vilayeti Evkaf Defteri, Lala Mustafa Paşa'nın Divan Efendisi'nin Rûznâmçe Defteri, 960 tarihli Tahrir Defteri, Maliye'ye ait 1205/1790 Donanma Muhasebe Defterinden aktarımlar yapılmıştır.

Mecmuada aktarılan arşiv belgeleri arasında Osmanlı Hazine-i Evrak'ında veya bazı özel arşivlerdeki mecmualarda bulunan layıha ve takrirler önemli yer tutmaktadır. Tarih-i Osmânî Encümeni muavin azasından Bursalı Tahir Bey tarafından encüme hediye edilen Defterdar Şerif Mehmed'in III. Selim'e takdim ettiği layıha (TOE, 1916, ss.74-88), Encümen üyelerinden Ahmed Tevhid tarafından hediye edilen Tatarcık Abdullah Efendi'nin III. Selime takdim ettiği layıha (TOE, 1916, ss. 257-284), Encümen kütüphanesinde bulunan ve III. Selim dönemi muhaliflerinden Tayyar Paşa tarafından kaleme alınan dört uzun sayfadan oluşan vesika (Necib Asım, 1925, s. 395), Sultan I. Mahmud döneminde Osmanlı'ya sığınıp ihtida eden ve Humbaracıbaşı'ya kadar yükselen Ahmed Paşa layıha ve raporları (Mehmet Arif,1913, ss. 1283-1286), yine tasnif edilen evrak içinde çıkan Islahat fermanı ile ilgili Reşid Paşa ve Stefanaki layihaları (Ahmed Refik, 1924, ss.206-213), Tarhuncu Ahmed Paşa'nın Maliye Islahatı namına verdiği layıha (Ahmed Refik, 1924, s. 5),⁴ Cevdet Paşa'nın Kafkasya, isti'âb miktarı ve nizam-ı devletle ilgili layihaları (Ahmed Refik, 1918, ss.93, 97-105, ss. 140-149), Mısır meselesinin çözümü için Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya gönderilen memurların hazırladıkları takrir ve layihalar (Ahmed Refik, ss.133-151;TOE, 1926, ss. 245-249; 1927, Ali Fuad, ss. 73-147), Topkapı'dan Bâb-ı Âlî'ye nakledilen evrak içinde çıkan ve Sultan II. Mahmud dönemindeki ikinci Rus harbinde Osmanlı ordusunda bulunan Fatih Efendi'nin dönemin sadrazamına takdim ettiği anlaşılan takrir (Mehmed Arif, 1912, ss. 889-903), Edirne'nin Rusya tarafından işgali üzerine Kumandan Namık Paşa-zade Cemil Paşa'ya nasıl hareket edeceğini bildiren telgraf ve onun cevâbî takrirleri(TOE, 1918, ss. 306-315), Osmanlı'ya iltica eden Macar ve Lehlilerle ilgili olarak Rusya ve Avusturya elçileri tarafından kaleme alınan takrirler ve bu elçiliklere cevabî mahiyette yazılan layıha ve takrirler (Ahmed Refik, 1925-1926, ss. 361-386; ss.1-41) Halis Bey kütüphanesinde bulunan bir mecmuadan aktarılan Osmanlı'nın ilk borçlanması ile ilgili Flemenk ve İspanya elçileri ile Osmanlı devleti arasında yazılan takrirler yer almaktadır. (Abdurrahman Şeref, 1915, ss. 330-334)

Layıha ve takrirlerden başka mecmuada aktarılan arşiv belgeleri arasında istid'â, tezkire, telgraf, mektup, arz tezkiresi, arıza, mahzar, mazbata, muhtıra, sened, irade-i seniyye vb. belge çeşitleri de yer almaktadır. Belgrat'ın Sırp'lara terki ile ilgili Meclis-i Mahsus-ı Vükela mazbatası, arz tezkiresi, suret-i tezkire-i sâmiye, irade-i seniyye (Mehmet Arif, 1915, ss. 385-399), Humbaracıbaşı Ahmed Paşa'nın tercüme-i halini ihtiva eden iki adet istid'ası, Osmanlı-Avusturya savaşında Humbaracıbaşı Ahmed Paşa'dan nasıl yararlanılabileceğini izah eden tezkire, (Mehmet Arif, 1913, s.1153; s.1224), Vakanüvis Cevdet Paşa'nın halefi Vakanüvis Lutfi Efendi'ye devrettiği evrak içinde yer alan bazı mühim layıha, ferman, mazbata, sened, tevcih, tezkire, arıza, mektuplar ile bazı kitaplar üzerine

³ Mühimme Defterleri, Divân-ı Humâyûn toplantılarında müzakere edilen dahili ve harici meselelere ait önemli siyasi, askeri, içtimâî ve iktisâdî kararların kaydedildiği defterlerdir. Osmanlı Arşivi'nde bu defterlerden 419 adet bulunmaktadır (DAGM, 2010, s. 7).

⁴ Ahmed Refik, bu layıhanın, TTEM'de defrika olarak nakledilen Tarih-i Ğilmânî'de yer aldığı ifade etmiştir.

yazdığı takrizler (Ahmed Refik, 1918, ss. 97-105; ss.140-159; ss.215-237; ss.266-285) Sultan Abdülaziz'in ölümünü konu alan makalelerde yer alan dönemin önemli devlet ricaline ait tezkire, muhtıra, mazbata, mektup, istintaknâme, arıza, risale-i mahsus (İbnülemin, 1925, ss. 45-54; ss. 181-193; Abdurrahman Şeref, 1924, s. 327, 334) Osmanlı'ya sığınan Macar ve Lehli mültecilerin durumu ile ilgili olarak İstanbul'daki Avusturya, Rusya, İngiltere ve Fransa elçileri ile Bâb-ı Âlî arasında cereyan eden yazışmalarda yer alan nâme-i humâyûn, takrir, tezkire, üzerinde Sultan Abdülaziz'in hatt-ı humâyûnunun bulunduğu Meclis-i Vükela teminat mazbatası, Âmedi-i Divan-ı Humayun Fuad Efendi'nin Çar Birinci Nikola ile bu konudaki mülakatı çerçevesinde yapılan yazışmalar, Sadaret'in taahhüd mazbatası, Lord Palmerson'un bu konu ile ilgili hususi muhaberatı (Ahmed Refik, 1925, ss. 361-386), Bulgar kilisesinin kurulması ve Bulgar ihtilali ile ilgili yazışmalarda yer alan tezkire, sened ve mahzar, telgraf, arıza, arzuhal, teşekkürname, muhtıra (Ahmed Refik, 1925, ss.73-84; ss. 139-164) mecmuada yayımlanan belge çeşitlerindedir.

II. Abdülhamid'in hal'inden sonra Hazine-i Evrak'a nakledilen Yıldız Sarayı evrakı, TOEM/TTEM'de yayımlanan arşiv belgelerinin kaynaklarından bir diğeridir. Yıldız evrakının tetkik ve tasnifinde görev almış olan Encümen Reisi Abdurrahman Şeref, üyelerden İbnülemin Mahmud Kemal ve Ali Fuad'ın mecmuada kaleme aldıkları bazı makalelerinde burada gördükleri önemli belgeleri naklettikleri görülür. Abdurrahman Şeref ve İbnülemin Mahmud Kemal, bazı makalelerinde Sultan Abdülaziz'in vefatı ile ilgili II. Abdülhamid tarafından icra edilen mahkeme⁵ evrakından oldukça yararlanmışlardır. Mahkeme evrakı içinde yer alan Sultan Abdülaziz'in hal'inden sonra Sultan Murad'a yazdığı mektup, Sultan Murad'ın cevabî mahiyette yazdığı iki mektup (Abdurrahman Şeref, 1924, s. 325, 327-328), Sultan Murad'ın el yazısıyla yazılmış ve ortalarından kasten yırtılmış iki tezkire (İbnülemin, 1925, s. 53), Mekteb-i Tıbbiye muallimlerinden Doktor Mervan'ın Sultan Abdülaziz'in vefatıyla ilgili raporu, Fethi Paşa-zâde Damad Mahmud Celaleddin Paşa'nın imzasıyla zuhur eden bir varaka (Abdurrahman Şeref, 1924, s. 322-323; s. 334), Midhat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Mahmud Celaleddin Paşa, Damad Nuri Paşa, Kurenâdan Fahri Bey'in mahkemeye sundukları arıza ve ifadeleri, Mütercim Mehmed Rüşdü Paşa istintaknâmesi ve muhtırası, Midhat Paşa istintaknâmesi mecmuada aynen veya kısmen aktarılmıştır. II. Abdülhamid'in notları (İbnülemin, 1925, ss. 181-193; s. 48-49, 53; 1926, ss. 60-68) ve Münif Paşa'ya yazdığı tespit edilen Mart/Nisan 1895 tarihli tevbihnamesi (Ali Fuat, 1930, ss. 1-2) de aktarılan belgeler arasında yer almaktadır. Abdurrahman Şeref Bey'in, Mecmua'da kaleme aldığı "Bab-ı Âlî Harîkleri" başlıklı makalesinde 6 Şubat 1911 tarihinde Bâb-ı Âlî'de çıkan yangında, diğer devlet daireleriyle beraber vakanüvis odasının da içindeki bir hayli evrakla beraber yandığını ifade etmesi, bir kısım arşiv belgelerimizin akıbetini göstermesi açısından ibretliktir. Sadaret Dairesi, Hariciye Nezareti, Şûrâ-yı Devlet ve Dahiliye Nezareti dairelerin tamamen yandığı bu yangında vakanüvis odasında bulunan ve Divan-ı Harb-i Örfi'nin oluşturduğu komisyonca tetkik edildikten sonra dönemin tarihi açısından önemli bulunduğu için Vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey'e hususi surette gönderilen Yıldız evrakından bir hayli vesikanın tamamen yandığı ifade edilmiştir (Abdurrahman Şeref, 1911, s. 450).⁶ Abdurrahman Şeref, kedisine hususi surette gönderilen Yıldız evrakının mahiyeti hakkında bilgi vermemiştir. Eğer yanan bu evrak içerisinde Mecmua'da yayımlanan bazı Yıldız evrakı ve diğer arşiv belgeleri de yer alıyorsa, bu durumda Mecmua birincil kaynak konumuna geçmektedir.

⁵ Bu mahkeme bazı ısrarlı beyanlar üzerine Adliye Nazırı Cevdet Paşa'nın nezaretinde Cinayet Mahkemesi Reisi Sürüri Efendi, Müddei-i Umumi Abdüllatif Bey, Müstantık Fındıklılı Mehmed Efendi ve Kurenâdan Rağıp Paşa'dan oluşan heyet vasıtasıyla Yıldız Sarayında icra edilmiş, bir hayli tahkikat ve istintaktan sonra Pehlivan Mustafa Çavuş ve iki arkadaşının Damad Nuri Paşa (Sultan Abdülhamid'in kızı Fatma'nın kocası), Damad Mahmud Celaleddin Paşa (Cemile Sultan kocası) ve Hüseyin Avni Paşa'dan aldıkları talimat üzerine sabahleyin pencereden Sultan Abdülaziz'in odasına girerek katlettiklerine karar verdi. Midhat Paşa'nın da katil suçuna ortak edildiği bu mahkemeye "Midhat Paşa Mahkemesi" denmiştir. Mahkeme üç katil ile beraber Midhat, Nuri, Mahmud Paşaların ve kurenâdan Fahri Bey'in idamına, suç ortak olan bazı kişilerin de çeşitli şekillerde cezalandırmasına hükmetti. Katiller idam olunmayıp cezaları hafifletilerek müebbet küreğe çevrilmiş, diğerleri de sürgüne gönderilmiştir (Abdurrahman Şeref, 1924, s. 325).

⁶ Abdurrahman Şeref, Tarih-i Lütfi'nin yayımlanmakta olan sekizinci cildine derc edilmek üzere elde edilen dönemin büyük adamlarına ait birçok biyografinin ve evvelce matbaaya gönderilmiş olan sekiz bölümünden başka diğerlerinin de bu yangında yandığını ifade etmiştir.

Mecmuada aktarılan bir kısım belgenin özel kütüphaneye veya arşivlerden elde edildiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Abdurrahman Şeref, eline geçirdiği bir mecmuadan İstanbul'daki su sıkıntısı ile ilgili altı belge ve Halis Bey Efendi'nin kütüphanesinde bulunan bir mecmuadan Osmanlı'nın ilk borçlanması ile ilgili 15 vesikayı aktarmıştır (Abdurrahman Şeref, 1916, s. 67; 1915, s. 332). İskender Hoçi Efendi, bir terekeden elde ettiği mecmuadan Said Mehmed Paşa'nın Stokholm'e gönderilme nedenini açıklayan arıza ve sefaretnâmesi ile yine bir mecmuadan Fatih tarafından Galata ahalisine verilen ahidnameyi aktarmıştır (1911, s. 659; 1914, ss. 52-53). Mehmed Arif, Cevdet Paşa-zâde Ali Sedad Bey merhumun kitaplarından Encümen kütüphanesi için satın alınanlar arasında çıkan Belgrad Kalesinin Sırpılara terkine dair Meclis-i Mahsus-ı Vükela mazbatasını, arz tezkiresi ve irade-i seniyyeyi aktarmıştır (1915, ss. 385-399). Halil Edhem, Bahriye Tarih-i Harp Şubesi Katibi Kıdemli Yüzbaşı Ahmed İhsan Bey'in hususi kütüphanesinde bulunan bir mecmuadan Geylan'da 760'tan 999 senesine kadar hükümler olan Kargiya sülalesinin sonuncu hükümdarı Han Ahmed'in Türkiye'ye ilticasına ait mühim bir vesikayı aktarmıştır (1925, ss. 301-304). Necib Asım, Encümen kütüphanesinde bulunan bir defterde yer alan III. Selim dönemine ait vesikaları aktarmıştır (1925, s. 395). Osman Ferid, Sadaret Tahrirât Müdürü Said Bey tarafından kendisine hediye edilen ve H. 10. asrın sonu ile 11. asrın başında yaşamış olan Remzizâde Hafız Mehmed tarafından tertip edilmiş büyük bir mecmuada yer alan Kanûnî Sultan Süleyman'ın vasiyetnâmesi ve III. Murat Han'ın cülusu için hazırlanmış ve Hoca Sadeddin'in mısrasını içeren mühür bilgilerini ve Evrenos Bey hanedanından olup Evkaf Nezareti Meclis İdaresi Riyaseti'nden mütekeaid Selim Paşa nezdindeki bir temliknâmeyi aktarmıştır (1913, s. 1287; 1915, s. 433). Encümen namına kaleme alınan makalelerde ise encümen üyesi Ahmed Tevhid Bey'in hediye ettiği Tatarcık Abdullah Efendi layıhası, encümen yardımcı üyesi Bursalı Mehmed Tahir'in hediye ettiği Şerif Mehmed layıhası ve yine encümen yardımcı üyelerinden Keçecizâde Reşad Fuad Bey evrakından aktarımlar yapıldığı görülmektedir (1916, ss.74-88; ss. 257-284; 1917, ss.354-364; 1918, ss. 316-320). Yine son dönem mecmua yazarlarından Ali Fuad'ın Tanzimat dönemi devlet ricalinden Rıfat, Şekîb ve Münif Paşalarla ilgili monografik makalelerinde onların özel arşivlerinden yararlandığı anlaşılmaktadır.

Mecmuada yurt dışında bulunan bazı arşivlerde yer alan Osmanlı vesikalardan veya ilgili devletlerin resmi vesikalarından aktarımlar da yapılmıştır. Bu kapsamda Berlin ve Viyana kütüphaneye ve arşivlerine araştırma yapmak üzere gönderilen Abdurrahman Şeref, Berlin'de bulunan Prusya Hazine-i Evrakı'ndaki 26 Osmanlı belgesinden beşini aynen aktarmış, diğerleri hakkında da bilgi vermiştir (1918, s. 66-92). Yine Encümen üyelerinden Halil Edhem, 28 yıl önce Macaristan'ın kuzey kısmında bulunduğu sırada Macarların "Şopron" ve Almanların "Odenburg" ismini verdikleri şehri ziyareti sırasında oranın Hazine-i Evrakı'nda rastladığı bir beratı aktarmıştır (1912, s. 924). Avusturya Macaristan Hariciye Nezareti memurlarından Josef Malota'nın padişaha takdim edilmek üzere Viyana Sefareti'ne takdim ettiği H. 906 senesinde Vezirazam Ahmed Paşa tarafından Ragoza Cumhuriyeti'ne gönderilen nâmenin fotoğrafı TOEM'de aynen aktarılmıştır (1915, ss. 688-691). Ferik Ahmed Muhtar Paşa, Rus askeri arşiv belgelerine göre Baltacı Mehmed Paşa'nın Purut Seferi ile ilgili belgeleri muhtevasıyla aktarmış (1917, s. 256), Nahid Sırrı da Rusya Hariciyesi'nin 1918 yılından itibaren mecmualar halinde yayımlamaya başladığı Birinci Dünya Savaşı gizli belgelerini özetle aktarmıştır (1930, ss. 51-72; ss. 87-94).

Tablo 1: TOEM/TTEM'de Arşiv Belgesi Aktaran Yazarlar ve Makaleleri

Arşiv Belgesi Aktaran Yazarın İsmi	Arşiv Belgesi Aktardığı Makale Sayısı
Ahmed Refik	19
Safvet	18
Encümen	7
Abdurrahman Şeref	6
Ali Fuat	5
Mehmed Arif	4
İskender Yanko Hoçi	2
Halil Edhem	2
Osman Ferid	2
Musa Kazım	1
Necib Asım	1
Mehmed Galib	1
Hüseyin Hüsameddin	1
Ferik Ahmed Muhtar Paşa	1
İbnülemin Mahmud Kemal	1
Nahid Sırrı	1
16 Yazar	70 Makale

Kaynak: Tabloda isimleri geçen mecmua yazarlarının arşiv belgesi aktardıkları makalelerin künyeleri kaynakçada yer almaktadır.

Tablo 1, TOEM/TTEM'de sırf belge aktarımından ve kısmen yorumlanmasından ibaret olan makaleleri ve yazarlarını toplu olarak göstermektedir. Bundan sonra adı geçen yazarların makalelerinde ne tür belgeler aktardıkları detaylı olarak ele alınacaktır.

Ahmed Refik'in Aktardığı Arşiv Belgeleri

Arşiv belgelerine dayalı makale yazımına TOEM'in 35. sayısında başlamış olmasına rağmen mecmuanın en çok arşiv belgesi aktaran yazarı, aynı zamanda encümenin ikinci reisi olan Ahmed Refik'tir. Mekteb-i Harbiye'nin önce Fransızca sonra Tarih öğretmeni, 1918-1933 yılları arasında da Darülfünûn Osmanlı tarihi hocası olarak görev yapan Ahmed Refik, (Gökman, 1978, s. 92-95; Özcan, 1989, s. 120-121) TOEM/TTEM'deki 34 makalesinden 19'unda arşiv belgesi aktarmıştır. Bu belgelerin neredeyse tamamına yakını Topkapı Sarayı'ndan Bâb-ı Âlî'ye aktarılan arşiv belgeleridir. Bu belgeler içinde Fatih dönemine ait olmak üzere Mevâcib-i Mülâzımân-ı Dergâh-ı Âlî Defteri, Matbah-ı Âmire Defteri (1919-1921, ss.1-58), Kocaeli ve Sultan Öyüğü Evkaf Defteri (1924, ss.25-36; ss. 129-141), Teke Vilayeti Evkaf Defteri (1924, ss.65-84), Kanuni ve Sokullu dönemlerine ait olmak üzere, Lehistan'daki Osmanlı hakimiyeti (1924, ss. 227-243; 1915, ss.663-687), Şehzade Sultan Bayezıt'ın İran'a firarı (1916, ss. 705-727), Hazar Denizi-Karadeniz kanalı ve Ejderhan seferi (1917, ss. 1-14), açık deniz meselesi ve Azak muhasarası (1926, s.261-275), İstanbul'un usul-i iâşe ve ahval-i ticariyesi (1916, ss. 23-42), Sultan IV. Murat'ın hatt-ı humâyunları (1916, ss.129-141), Islahat Fermanı (1924, ss.193-215), Katolik propagandası (1924, ss.257-276), Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi (1925, ss.73-84), 1284 Bulgar ihtilali, 7 Macar ve Leh mültecileri meselesi (1925, ss. 139-164), Mimar Sinan (1930, ss. 1-29), Kavalalı Mehmed Ali Paşa (1926, ss.133-151), Şinasi (1925, ss.215-216), Nevşehirli İbrahim Paşa'nın memleketi Nevşehir ve Ürgüp'ü imarı ile ilgili

⁷Ahmed Refik, "Hazine-i Evrak Tetkikatı: 1284/1867 Bulgar İhtilali" (Gayr-ı Matbu Vesikalara Nazaran, TTEM, Sayı: 9 (86), 1 Mayıs 1341/ 1 Mayıs 1925, ss. 139-164.

(1924, ss. 156-185) bizim sayabildiğimiz 258 tane Divân-ı Humâyûn kaydı, iki layıha ve bir takririn çoğunu aynen az bir kısmını da kısmen aktarmıştır. Ahmed Refik bu makalelerinde, önce bazı yerli ve yabancı kaynaklara dayanarak ele aldığı konu ile alakalı açıklamalar yapmış sonra bu konu ile ilgili arşiv belgelerini aktararak bunların Osmanlı tarihlerinde bulunmayan birçok malumatı sunduğunu ve yanlış birçok bilgiyi de tashih ettiğini örnekleriyle göstermiştir.

Ahmed Refik'e göre milli vesikalarımız usul ve fen dairesinde tetkik edilecek olursa, en eski devirlerimize ait içtimai, ticari, iktisadi, siyasi, coğrafi ve zirai vaziyeti mümkün olduğu kadar tespit edilebilecektir. Osmanlı devletinin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar "Tevârih-i Âl-i Osman" namı altında yazılan tarih kitaplarının pek çok yanlış ve eksiklik ile dolu olduğunu, bu devrin yeniden tetkik ve tashih edilmesi gerektiğini, bunun da ancak o devirlerden kalma vesikaların tetkikiyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir (1919-1921, s. 2; 1926 s. 69). Ancak arşivlerimizde Osmanlı devletinin kuruluş dönemi ile ilgili yeteri kadar belge bulunmadığı için vaktiyle kendileriyle siyasi, askeri ve iktisadi münasebetlerde bulunduğumuz devletlerin kütüphane ve arşivlerinde uzun süre incelemelerde bulunarak Viyana Ulûm Akademisi azasından Dr. Friedrich Kraelitz'in, çoğu Ragusa/Dubrovnik Hazine-i Evrakı'nda bulunan Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerine ait 24 Osmanlı belgesini ilmi tahlillerle yayımladığı⁸ gibi bizim de Osmanlı vesikalarını ilmi tahlillerle neşretmemiz gerekir (1924, s. 27; 1924, s.121,124). Bununla birlikte Ahmed Refik'e göre ilk dönem Osmanlı tarih kaynaklarının muasır milletlerin tarih kaynaklarıyla ve özellikle Bizans vakayinameleriyle karşılaştırılarak hakikatin ortaya çıkarılması gerekir (1919-1921, s. 4; 1924, s. 27).

Safvet Bey'in Aktardığı Arşiv Belgeleri

Ahmed Refik'ten sonra TOEM'de en çok arşiv belgesini encümen muavin üyelerinden Safvet Bey aktarmıştır. Yaşadığı dönemde Osmanlı bahriyesini en iyi bilen kişi olarak nitelendirilen Safvet Bey (Gencer, 2008, s. 466; Necib Asım, 1914, s. 1519), TOEM'in ilk sayısından vefat ettiği 17 Aralık 1913 tarihine kadar 19 adet makale kaleme almıştır. Bir biyografik makalesi dışındaki bütün makalelerinde uzmanlık alanı olan Osmanlı bahriyesi ile ilgili arşiv belgelerini aktarmıştır. Safvet Bey'e göre Katip Çelebi dışındaki Osmanlı tarihçileri ve vakanüvisleri bahriye havadislerine kulak vermedikleri gibi yüzeysel olarak verdikleri bilgilerin çoğu da yanlıştır. Ona göre, bu durum Osmanlı vakanüvislerinin çoğu zaman belgeye dayalı olmadan, kulaktan dolma bilgilerle eserlerini yazdıklarını göstermektedir. Yazılanların bir kısmı ise, Avrupalıların yazdıklarından ağır sözleri temizleyerek ve önünü yenine uydurarak yazılmış şeylerdir. Osmanlı bahriye tarihi üzerine çöken bu sis perdesinden ancak evrak hazineleri yardımıyla sıyrılabilir (1910, s. 20). Safvet Bey, makalelerinde Osmanlı tarihlerinin eksik yanlışlarını, Avrupa tarihlerinin yanlış tarih yazımını arşiv belgeleriyle tashih etmiştir.

Safvet Bey, TOEM'de kaleme aldığı İkinci Cerbe Harbi, Endülüs faciası, Koyun adaları önündeki deniz harbi ve Sakız'ın kurtarılışı, Minorca'nın fethi, Sıngın/İnebahtı Donanma Harbi, bir Osmanlı filusunun Sumatra seferi, III. Sultan Murad'ın İngiltere Kraliçesine bir namesi, Bahr-i Hazar'da Osmanlı Sancağı, Karadeniz-İzmit Körfezi Kanalı, Ragoza/Dubrovnik Cumhuriyeti, Bahreyn'de bir vak'a/Mustafa Paşa Vak'ası, Kıbrıs'ın fethi, Nakşe/Naksos Dükalığı-Kiklad Adaları, Bahriye Nezareti, 1205/1790'da donanmamız ve şark levendleri konularını içeren makalelerinde toplam 98 adet Divan-ı Humâyûn kaydını tamamen aktarmış, bir terakki defteri, Lala Mustafa Paşa'nın Divan Efendisi'nin Rûznâmçe Defteri, 960 tarihli Tahrir Defteri, Tersâne-i Âmire Nizâmât ve Ferâmîn Defteri ve 1205/1790 Donanma Muhasebe Defteri'nden de konusu ile ilgili kısmi aktarımlar

⁸ Viyana Ulûm Akademisi azasından Dr. Friedrich Kraelitz'in yayımladığı bu eserin orijinal adı: Osmanische Urkunden in Türkischer Sprache Aus Der Zweiten Halfte Des 15. Jahrhunderts Ein Beitrag Zur Osmanischen Diplomatik'tir. Alfred Hölder Yayınevi tarafından 1922 yılında Wien'de basılmıştır.

yapmıştır (1910, ss. 85-102; s. 150-177; ss. 211-222; 1911, ss. 558-562; ss. 604-614; 678-683; 1912, ss. 809-820; 1911, ss. 1912, ss. 857-861; 1912, ss. 948-956; 1912, ss. 1061-1070; 1913, ss. 1177-1194; 1913, ss. 1139-1145; 1913, ss. 1444-1457; 1912, 1912, s. 966; 1913, ss. 1158-1160; 1913, ss. 1350-1351; 1913, ss. 1370-1377; 1914, ss. 1521-1540).

Encümen Namına Aktarılan Arşiv Belgeleri

TOEM’de herhangi bir yazar ismiyle aktarılmayan arşiv belgelerini Encümen namına aktarılmış olarak değerlendirdik. Bu belgeler, İstanbul’da dilencilere karşı tedbiri içeren bir divan-ı humâyûn kaydı, Rusların Edirne’yi işgalinde Kumandan Namık Paşa-zâde Cemil Paşa’ya yazılan bir telgraf ve cevabi mahiyette onun yazdığı takrir, III. Selim döneminde devletin nizamı ile ilgili olarak Şerif Mehmed ve Tatarcık Abdullah Efendi tarafından kaleme alınan iki layıha, Mısır meselesi ve Mehmed Ali Paşa ile ilgili bir takrir, Encümen üyelerinden Reşad Fuad evrakı içinde yer alan Âlî Paşa-Hidiv İsmail Paşa ve Reşid Paşa-Nafiz Paşa arasındaki yazışmaları içeren belgelerden ibarettir. Encümen tarafından toplam 10 adet belge, iki layıha, iki takrir olmak üzere toplam 14 vesika aynen aktarılmıştır. (1911, ss. 514-515; 1918, ss. 306-315; 1916, ss.74-88; 1916, ss. 257-284; 1917, ss.354-364. 1918, ss. 316-320; 1926, ss. 245-249).

Abdurrahman Şeref Bey’in Aktardığı Arşiv Belgeleri

TOEM’de en çok arşiv belgesi aktaran iki yazara değindikten sonra arşivlerdeki tetkik ve tasnif çalışmalarını başlatan Son Vakanüvis ve Encümen Reisi Abdurrahman Şeref Bey’in⁹ aktardığı arşiv belgelerine de değinmek gerekir. Abdurrahman Şeref, arşivlerimiz ve arşiv belgelerimizle ilgili ilk defa monografik bir makale kaleme alan kişidir (1910,ss. 9-19). Yıldız evrakının tasnifi için oluşturulan komisyonda yer almış (BOA, Meclis-i Vükelâ, 159.81) Berlin ve Viyana arşivlerindeki Osmanlı belgelerinin araştırılması için görevlendirilmiştir (BOA, BEO, 4470/335195; 4489/336629; 4519/338874). Abdurrahman Şeref Bey, belge aktarımı yaptığı beş makalesinde Osmanlı’nın ilk boçlanması, İstanbul’da su ve yiyecek sıkıntısı, Kudüs krallığı ve Malta şovalyeleri başbuğluğu elkabları ve Berlin arşivindeki Osmanlı belgeleri ile ilgili toplam 67 adet belgeyi çoğunu aynen bir kısmını ise muhtevasıyla¹⁰ aktarmıştır (1911, ss. 446-450; 1913, ss. 1225-1231; 1915, ss.321-337; 1916, ss. 65-73; ss. 193-204; 1918, s.65-92). Bunlardan 26’sı Berlin arşivindeki Osmanlı belgeleridir. Bu belgelerden üçünü aynen, ikisini kısmen, diğerlerini ise muhtevasıyla aktarmıştır. Berlin’deki Osmanlı belgeleri arasında yer alan Koca Ragıp Paşa’nın mektubu üzerinde yaptığı derin tahlil (1918, s.67-68) tarihsiz belgeleri şekil ve muhteva yönünden yorumlayışı, onun eski ve yeni usulleriyle Osmanlı diplomatikasına ne derece vakıf olduğunu göstermektedir.

Musa Kazım’ın Makalesi

Tarih-i Osmânî Encümeni muavin üyelerinden Kozan Murasarrıf-ı Esbakı Musa Kazım’ın (Pakalın, 2008, s. 86) encümen adına Divan-ı Humâyûn defterleri ve diğer arşivlerde yaptığı iki aylık araştırma sonunda Abdurrahman Şeref’in makalesine zeyil olarak kaleme aldığı makalesi de arşivcilik tarihimiz açısından önemlidir. O, bu makalesinde 1592 adet Divan-ı Humâyûn defteri hakkında ayrıntılı bilgi verdiği gibi inceleme yaptığı Defterhâne’deki 600 adet Defter-i Hâkânî, Mehterhane bitişiğindeki dairede on iki kubbe altında iki katta yirmi beş oda dolusu Maliye Nezaretine ait defterler, Bâb-ı Meşihat’te Fetvâhâne ve İstanbul Kadılığındaki iki odada toplanmış kayıt ve siciller, biri Ayasofya İmaretinde ve diğeri camii şerifin üst katındaki mahfelde bulunan Evkaf Nezareti kayıtları ve 1270 tarihinden itibaren evrak toplamaya başlayan Harbiye Nezareti evrakı hakkında da kısa bilgi vermiştir. (1910, ss. 65-69). Musa Kazım’ın TOEM’de kaleme aldığı diğer beş monografik makalede de Divan-ı Humâyûn defterlerinden aktarımlar yaptığı veya referans gösterdiği görülür. (1913, ss. 1194-1199; 1913, ss. 1260-1272; s. 1406; 1914, s. 56).

⁹ Osmanlı’nın son vakanüvisi ve Tarih-i Osmânî Encümeni Abdurrahman Şeref ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için bkz. Demiryürek, 2003, s. 1-262.

¹⁰ Belgelerin muhtevasıyla aktarımından kastımız, aynen aktarılmayıp içeriğinin kısaca aktarılmış olmasıdır.

Mehmed Arif'in Aktardığı Arşiv Belgeleri

TOEM'in ilk sayısından itibaren arşiv belgeleri aktaran yazarlardan biri de Encümen üyesi ve hafız-ı kütübü Mehmed Arif Bey'dir. Yazma eser araştırmalarıyla bilinen ve Darülfünûn Osmanlı tarihi hocalığı da yapmış olan Mehmed Arif Bey (Pakalın, 2008, ss. 70-71; Necib Asım, 1919-1921, ss. 122-125), TOEM'de kaleme aldığı dört makalede, vakanüvislerin ihmal ettiği 1142 senesi vukuatı, II. Mahmud döneminde meydana gelen ikinci Rus harbinde Osmanlı ordusunda bulunan Fatih Efendi'nin takriri, Osmanlılarca Humbaracı başı Ahmed Paşa namıyla bilinen Cloud Alexander Cont de Bonvel'in iki istid'ası, sadır olan bir ferman ve iki adet layıhası, Belgrad Kalesinin Sırpılara terkine dair Meclis-i Mahsus-ı Vükela mazbatasını, arz tezkiresini ve irade-i seniyyeyi aktarmıştır. (1910, ss. 53-64; ss. 258-264; ss. 309-316; 1912, ss. 1024-1030; ss. 882-904; 1913, ss.1153-1157; ss. 1220-1224; ss. 1282-1286; 1915, ss. 385-399). Bahsedilen ilk üç makalesindeki belgeleri Topkapı'dan Bâb-ı Âlî'ye aktarılan evraktan, sonuncusunu da Cevdet Paşa-zâde Ali Sedad Bey merhumun kitaplarından Encümen kütüphanesi için satın alınanlar arasında çıkan belgelerden aktarmıştır. Mehmed Arif Bey, makalelerinde sadece belge aktarmamış, ilgili konuyu başka kaynaklarla da kıyaslayarak açıklamıştır. Topkapı sarayı divan kayıtları arasında çıkan ve vakanüvislerce ihmal edilen H. 1142 vukuatını başka kaynaklardan da faydalanarak yazma biçimi onun tarih metodolojisini ortaya koymasından önemlidir.

İskender Yanko Hoçi'nin Aktardığı Arşiv Belgeleri

TOEM'deki makalelerinde arşiv belgesi aktaran bir diğer yazar, Encümen'in gayr-i müslim üyelerinden İskender Yanko Hoçi'dir (Abdurrahman Şeref, 1918, ss.186-187; Pakalın, 2008, s. s. 12). Hoçi Efendi TOEM'deki iki makalesinde, ele geçirdiği iki mecmuada yer alan arşiv belgelerini aktarmıştır. Belgelerden biri Fatih tarafından Galata ahalisine verilen ahidname/fermanın Türkçe metnidir. Aynı makalede Galata komiseri Angelo Zaharia'nın 23 Haziran 1453 tarihinde Cenova Hükümeti'ne gönderdiği mektubun içeriğinden bahsediliyor. (1914, ss. 51-53). Said Mehmed Paşa'nın sefaretnâmesini aktardığı makalesinde de onun Stockholm'e gönderilme nedenini açıklayan arizayı aktarmıştır (1911, s. 659).

Halil Edhem Bey'in Aktardığı Arşiv Belgeleri

Müze-yi Humâyûn müdürü ve encümen üyelerinden Halil Edhem Bey (Uzunçarşılı, 2013, s. 372-375; Eyice, 1994, s. 18-21), mecmuadaki iki makalesinde iki arşiv belgesi aktarmıştır. Bu belgelerden ilki, 28 yıl önce Macaristan'ın kuzey kısmında bulunduğu sırada Macarların "Şopron" ve Almanların "Odenburg" ismini verdikleri şehri ziyareti sırasında oranın Hazine-i Evrakında rastladığı Türkçe beratı, Osmanlı tarihi için oldukça mühim bir belge olduğu için Mecmuada aktarmıştır (1912, s. 924). Halil Edhem Bey'in bu belgeyi iç ve dış tenkide tabi tutarak yaptığı tahlil, onun bilimsel tarih anlayışını ortaya koyacak düzeydedir. Diğer bir makalesinde de Bahriye Tarih-i Harp Şubesi Katibi Kıdemli Yüzbaşı Ahmed İhsan Bey'in hususi kütüphanesinde bulunan bir mecmuada yer alan, Geylan'da 760'tan 999 senesine kadar hükümran olan Kargiya sülalesinin sonuncu hükümdarı Han Ahmed'in Türkiye'ye ilticasına dair mühim bir nâme-i humâyunu aktarmıştır (1925, ss. 301-304).

Osman Ferit'in Aktardığı Arşiv Belgeleri

TOEM'de arşiv belgesi aktaran yazarlardan biri de 1931-1941 yılları arasında Etnoğrafya Müzesi müdürlüğü yapan Osman Ferit Bey'dir (Ünalın, Öztürk, 2008, ss. 88-89). Osman Ferit Bey, bir makalesinde kendisine Sadaret Tahrirât Müdürü Said Bey tarafından hediye edilen ve H. 10. asrın sonu ile 11. asrın başında yaşamış olan Remzizâde Hafız Mehmed¹¹ tarafından tertip edilmiş büyük bir mecmuada yer alan Kanûnî Sultan Süleyman'ın vasiyetnâmesi ve III. Murat Han'ın cülusu için hazırlanmış ve Hoca Sadeddin'in mısrasını içeren mühür bilgilerini aktarmıştır (1913, s. 1287-1288).

¹¹ Remzizâde Hafız Mehmed'in H.10. yüzyılın ikinci yarısı ve H. 11. Yüzyılın başında yaşadığı, Bâb-ı Defteri/Maliye Nezareti'nden yetişerek Rumeli taraflarında mal memuriyetinde bulunduğu bazı değerlendirmelerinden anlaşıldığı ifade edilmiştir.

Diğer makalesinde de Osmanlı'nın meşhur emirlerinden Gazi Evranos Paşa'ya Murad Hüdâvendigar tarafından verilen bir temliknameyi aynen aktarmıştır (1915, ss. 432-338). Osman Ferid, Evrenos Bey hanedanından olup Evkaf Nezareti Meclis İdaresi Riyaseti'nden mütekaid Selim Paşa nezdindeki temliknamenin daha önce görülenlerden farklı olduğu ve Evrenos Bey'e verilip evladı zamanında tecdid edilen fermanların bir tarihçesini ihtiva ettiği için burada neşrine karar verildiğini ifade etmiştir (1915, s. 433).

Hüseyin Hüsameddin'in Aktardığı Arşiv Belgeleri

TOEM'de belge aktarımı konusunda üzerinde durulması gereken önemli yazarlardan biri de Hüseyin Hüsameddin'dir (Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, 1986, s. XII, 274; Akpınar, 1998, s. 551). Zira Evkaf Nezareti Kuyûd-ı Kadîme Arapça Mütercimi ve Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddin, çalışmalarında vakıf kayıtlarından çokça yararlanmış ve zaman zaman da Encümen'in diğer üyelerine bu konuda katkı sağlamıştır (Halil Edhem, 1911, s. 530; 1918, s. 321; 1914, s. 452).¹² "Orhan Bey Vakfiyesi" başlıklı makalesinde bir vakfiyenin tarihin karanlık noktalarını nasıl aydınlatılabildiğini beş maddede izah etmiştir (1926, ss. 284-301). Yine TOEM'de kaleme aldığı "Koca Mehmed Paşa" başlıklı makalesinde dört vakfiye, iki şer'iyye sicilinden (1916, ss.117-122),¹³ Osman Gazi'nin büyük oğlu "Alaaddin Bey" makalesinde Esperçe Hatun Vakfiyesi ve bir dava kaydından (1924, ss. 307-318; ss.380-384), "Sultan Altunbaş" makalesinde yedi vakfiyeden (1925, ss.305-326) ve Osmanlı'nın ilk Şeyhülislamı "Molla Fenari" hakkında yazdığı makalede de dokuz vakfiye ve Molla Fenari'nin Sultan Murad'a yazdığı mektuptan yararlanmış (1926, ss.368-383).

Necib Asım'ın Aktardığı Arşiv Belgeleri

Ülkemizde Türkoloji'nin kurucusu sayılan encümen üyelerinden Necib Asım Bey (Uçman, 2006, s. 493), TTEM'deki bir makalesinde encümen kütüphanesinde bulunan III. Selim dönemi muhaliflerinden Tayyar Paşa'nın kaleme aldığı dört uzun sayfadan oluşan defteri aktarmıştır. Bu vesikaları dönemin ahval-i ruhiyesini yansıtmaya açısından önemli bulan Necib Asım'ın Avrupa ve Osmanlı'daki tarih telakkisinin değişimi ile ilgili yaklaşımları da ayrıca önemlidir (1925, ss. 395-401).

Mehmed Galib'in Aktardığı Arşiv Belgeleri

II. Abdülhamid döneminin Dahiliye nazırlarından Mehmed Said Paşa'nın oğlu, Tarih-i Osmânî Encümeni muavin üyelerinden Saruhan Mutasarrıf-ı Sâbıkı Mehmed Galib (Birinci, 2003, s. 486) TOEM'deki bir makalesinde, Romanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki siyasetinden yola çıkarak bu siyaseti 1293 Osmanlı-Rus savaşında da izlediklerini gösteren üç adet vesikayı aynen paylaşmıştır (1916, ss. 142-149). Hariciye Kalemî katibi sıfatıyla Mısır meselesi ve Filibe vak'ası görüşmelerinde, Viyana'da ikinci katip ve Çetine/Karadağ'da başkatip sıfatıyla yer alması dolayısıyla Mehmed Galib Bey'in bu konudaki aktarım ve tespitleri birinci derece kaynak kapsamındadır.

Ferik Ahmed Muhtar Paşa'nın Aktardığı Arşiv Belgeleri

Müze-i Askerî-i Osmânî'nin kurucusu Ferik Ahmed Muhtar Paşa (Çoruhlu, 1989, s. 106-107), TOEM'deki tek makalesinde, Baltacı Mehmed Paşa'nın Purut Seferi ile ilgili Rus askeri kaynaklarından elde ettiği bilgileri tadil ve tahrif etmeksizin iktibas ederek bazı haşiyeler ilavesiyle aktardığını ifade etmiştir (1917, s. 256). Ancak makalesinde bu kaynakların asıllarına yer vermediği gibi, niteliği, referans değeri ve künye bilgileri ile ilgili de bilgi aktarmadığından kaç belgeden yararlandığı anlaşılammıştır. Ahmed Muhtar Paşa'nın konuyu hem Osmanlı hem de Rus askeri kaynaklarını karşılaştırmak suretiyle aktardığı anlaşılmaktadır.

¹² Hüseyin Hüsameddin'in encümene üye olmadan önce ve olduktan sonra Halil Edhem'e araştırma yaptığı bazı konularda katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

¹³ Hüseyin Hüsameddin bu makalesinde 833 ve 836 tarihli kuyud-ı şer'iyyeye, Sultan II. Murad'ın 22 Şevval 833 tarihli vakfiyesi, Tavşanlı kasabasındaki Arslan Bey vakfiyesi, Koca Mehmed Paşa'nın kendisine ait iki adet vakfiye kaydını tahlil ederek Koca Mehmed Paşa'nın kimliğini ve Çandarlı İbrahim Paşa'dan sonra oğlu Halil Paşa'nın değil Koca Mehmed Paşa'nın sadrazam, Halil Paşa'nın da 836'da kazasker olduğunu tespit etmektedir.

İbnülemin Mahmud Kemal'in Aktardığı Arşiv Belgeleri

Hazine-i Evrak'taki arşiv belgelerinin tasnifine önemli katkı sağlayan mecmua yazarlarından biri de İbnülemin Mahmud Kemal'dir. Daha çok biyografik eserleriyle bilenen Mahmud Kemal, Yıldız evrakının tetkik ve tasnifinde büyük mesai harcadığı gibi Ali Emîrî'nin vefatından sonra 22 Mayıs 1924'te Vesâik-i Tarihiyye Tasnif Heyeti başkanlığına getirilmiş, onun başkanlığındaki komisyon 47.371 adet belgeyi tasnif ederek 30 ciltlik katalog bilgilerini hazırlamıştır (Gürlek, 2017, s. 92-103; Akün, 2000, c. 21, s. 249). İbnülemin, TTEM'deki bir makalesinde, Hazine-i Evrak'taki tasnif çalışmaları sırasında karşılaştığı II. Abdülhamid'in hatıralarını içeren notlardan Osmanlı tarihi açısından önemli olan kısımlarını aktarmıştır. Bu notlar üç sayıda toplam 24 sayfa olarak aktarılmıştır. İbnülemin, notlarda isimleri geçen kişilerle ilgili dipnotlarda ayrıntılı bilgi vermiştir. II. Abdülhamid bu notları çoğunlukla yakın adamlarından Besim Bey'e imla yoluyla yazdırmıştır. Bu notlarda özellikle Abdülaziz'in tahta çıkmasından birkaç sene sonra aleyhinde fesatlar çıkarılıp suikast fikir ve niyetlerinin açığa vurulduğu süreç ile tahttan indirilmesi ve sonrasındaki gelişmeler anlatılmaktadır (1926, ss. 60-68; ss.89-95; ss.152-159). Bu notlar, olayların cereyan ettiği sarayda yaşamış önemli bir hanedan üyesinin şahitliğini ortaya koyması açısından önemlidir.

Sultan Reşad'ın Mâbeyn Katibi Ali Fuad Bey'in Aktardığı Arşiv Belgeleri

TTEM'de arşiv belgesi aktaran yazarlardan biri de Sultan Reşad'ın Mâbeyn katibi Ali Fuad Bey'dir (Kenan, 2012, s. 554). II. Meşrutiyetle Cumhuriyet arasındaki siyasi gelişmelerin şahidi, Tanzimatla II. Meşrutiyet arasındaki devlet ricali ve olaylarının sıkı bir araştırmacı ve Yıldız evrakı tetkik komisyonunda görev yapmış olan Ali Fuad Bey, TTEM'de kaleme aldığı Tanzimat dönemi devlet ricali ve Mısır meselesi ile ilgili beş makalesinde arşiv belgeleri aktarmıştır. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ve Mısır meselesi ile ilgili makalesinin zeylinde dört talimat, üç layiha, bir takrir, dört tahrirât olmak üzere toplam on iki adet belge aktarmıştır (1927, ss. 73-147). Şekib Paşa'nın biyografisini yazdığı makalenin sonunda Şekib Paşa'nın, Londra'da Mısır meselesinin çözümü için görevlendirildiğinde kendisine verilen talimat ile Bükreş ve Belgrat'tan Hariciye Nazırı Sârim Efendi'ye gönderdiği tahrirâtı aynen aktarmıştır (1929, s. 56-66). Mustafa Nuri Paşa, Rıfat Paşa, Şekib Paşa ve Münif Paşa ile ilgili makalelerinde kullandığı ifadelerden bunlara ait özel arşivlerden yararlandığı anlaşılmaktadır (1929, ss. 40-48; 1929(a), ss. 1-11; 1929(b), ss.42-66). Son makalesinde de Yıldız evrakını tetkiki sırasında karşılaştığı vükelâdan birine yazılan ama adı zikredilmeyen Mart/Nisan 1895 tarihli bir tevbihnâmeyi tahlil ederek dönemin Maarif Nazırı Münif Paşa'ya yazıldığını tespit etmiştir (1930, ss. 1-2).

Nahid Sırrı'nın Aktardığı Arşiv Belgeleri

TTEM-Yeni Seri'de¹⁴ en son belge aktarımı yapan Nahid Sırrı Bey (Örik, 2002, s. 7) makalesinde, Rusya Hariciyesi'nin 1918 yılından itibaren mecmualar halinde yayımlamaya başladığı Birinci Dünya Savaşı gizli belgelerinin Osmanlı Devleti ile ilgili olan kısımlarını özet olarak aktarmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın gerçek nedenlerini anlama konusunda çok önemli veriler sunan bu gizli belgeler, Fransızca tercümesinden¹⁵ aktarılmıştır. Osmanlı ve Rusya arasındaki gizli müzakereler kısmındaki 62 adet telgraf ile bir mektup özetle aktarılmış, 78 adet belgeyi içerdiği ifade edilen müttefiklerin İstanbul ve boğazlarla ilgili müzakereleri kısmından da birkaç belge aktarabilmiş, bu sayıdan sonra mecmua yayımlanamadığı için diğer belge özetleri aktarılamamıştır (1930, ss. 50-72; 1030(a), ss. 87-94).

¹⁴ Encümen'in 1927'de Darülfünûn Edebiyat Şubesi bünyesinde tekrar kuruluşundan sonra yayımladığı beş sayı mecmua, TTEM-Yeni Seri olarak isimlendirilmiştir.

¹⁵ Fransızca eserin künyesi: "Collection de memoires, etudes et documents pour servir a l'histoire de la guerre mondiale" koleksiyonu içinde yer alan "Documents diplomatiques secrets russes (1914-1917) d'apres les archives du Ministere des Affair etrangeres a Petrograd" başlıklı tercüme eserdir. Eseri J. Polonoky Rusça'dan Fransızca'ya tercüme etmiştir.

SONUÇ

Tarih-i Osmânî Encümeni/Türk Tarih Encümeni'nin Türk tarihçiliğine yaptığı en önemli katkı, yurtiçi ve kısmen yurt dışında başlattığı Osmanlı tarihinin kaynaklarına ulaşma seferberliği ile elde ettiği yeni kaynakları TOEM/TTEM'de bilimsel usullerle aktarmak suretiyle Osmanlı tarihinin hizmetine sunmasıdır. TOEM/TTEM'in, büyük ölçekte siyasi, idari, içtimai, askeri ve ekonomik kırılmaların yaşandığı zorlu bir geçiş döneminde (1910-1930) yayımlanmış olmasına rağmen, kuruluşunda aldığı kararlardan taviz vermeden ve hiçbir polemige girmeden yayın politikasını sürdürmesi, ülkemizde bilimsel tarihçiliğin gelişimi açısından değerlidir. Mecmua'da yayımlanan toplam 291 makaleden 150'sinde Osmanlı tarihine katkı sağlayacak arşiv belgeleri, kitabe ve meskûkât bilgileri, yazma ve nadir Osmanlı tarihleri ile Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca ve Rusça olarak kaleme alınmış bazı eser, makale, mektup ve vesikalardan aktarımlar yapılmıştır. Encümen, yukarıda bahsettiğimiz birçok kaynağı Osmanlı tarihinin hizmetine sunarak II. Meşrutiyet döneminde zaman ve mekan kapsamında genişleyen ve çeşitlenen Osmanlı tarihçiliğine önemli miktarda hammadde/malzeme sunmuştur. Çalışmamızda, ilk olarak Mecmua'da arşiv belgesi aktaran yazarlar ve yaptıkları aktarımlar üzerinden bir döküm yapılmıştır. Mecmua'nın ilk sayısından son sayısına kadar 16 yazar tarafından toplam 70 makalede büyük çoğunluğu aynen, az bir kısmı da özetle belge aktarımı yapıldığı tespit edilmiştir. Aktarılan belgelerin Osmanlı tarihine katkı sağlayacağı düşünülen yüzlerce arşiv belgesinden oluştuğu ve aktarımın bilimsel usullere göre ve sistemli olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu yönüyle TOEM/TTEM, 19 yüzyılda Avrupa'da başlayan arşiv belgelerinin mecmualar halinde ve sistemli olarak yayınlanması geleneğini ülkemizde ilk uygulayan yayın kuruluşu olmuştur.

Mecmua'da vesika aktarımı yapan yazarların Osmanlı belgelerine ve diplomatikasına oldukça âşina oldukları ve vesika aktarımında bilimsel usullere dikkat ettikleri anlaşılmıştır. Encümen'in Osmanlı tarihinin hizmetine sunduğu kaynakların miktarı kadar bu kaynakları bilimsel usullerle aktarmış olması da önemlidir. Siyakat, divanı, ta'lîk ve rika gibi farklı yazı türleri ile kaleme alınmış olan arşiv belgeleri çözümlenerek aslına uygun bir şekilde kolaylıkla okunabilen matbu nesih hattıyla aktarılmıştır. Varsa okunamayan kelimelerin yerleri noktalarla belirtilmiştir. Yabancı yer veya şahıs isimleri ile bugün anlaşılamayan eski Türkçe bazı kelimeler açıklanmıştır. Macaristan, Berlin, Viyana arşivlerinden temin edilen bazı belge fotoğraflarıyla Osmanlı arşivlerinden bir kaç belgenin fotoğrafı ve çözümlenmiş metinleri aynen aktarılmıştır. Belgeler, ilmi usullerle aktarılmakla beraber genellikle muhteva olarak açıklanmış ve Osmanlı tarihine yaptıkları katkılar tespit edilmiştir. Bütün bu veriler, Tarih-i Osmânî Encümeni/Türk Tarih Encümeni'nin çıkarmış olduğu mecmuada sistemli ve bilimsel usullerle gerçekleştirdiği vesika aktarımı ile modern Türk tarihçiliğinin gelişimi ve arşiv belgelerinin Osmanlı tarihinin hizmetine sunumu konusunda öncü bir rol oynadığını göstermektedir. Mecmua'nın bilimsel tarih usullerini uygulamada gösterdiği bu hassasiyet, ona modern Türk tarihçiliğini hakkıyla temsil eden ilk bilimsel tarih dergisi olma özelliğini kazandırmıştır. Encümen, mecmuası ve yayınladığı külliyatıyla Osmanlı tarihçiliğinin bilimsel düzeyde gelişimine önemli derecede katkı sağlamış ve ülkemizde modern tarihçiliğin üzerinde yükselebileceği büyük bir birikim oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

- Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, (1986), *Amasya Tarihi I*, Sadeleştirilenler: Dr. Ali Yılmaz, Dr. Mehmet Akkuş, Ankara:
- Abdurrahman Şeref. (1910). Evrak-ı Kadime ve Vesâik-i Tarihiyyemiz. *TOEM*, 1, ss. 9-19.
- Abdurrahman Şeref. (1911). Bab-ı Âlî Harîkleri. *TOEM*, 7, ss. 446-450.
- Abdurrahman Şeref. (1913). Bir Name-i İmparatorîde Kudüs Krallığı ve Malta Şovalyeleri Başbuğluğu Elkab-ı Resmîyelerinin Hükümet-i Seniyye Canibinden İtiraza Uğradığına Dair Vesaik. *TOEM*, 20, ss. 1225-1231.
- Abdurrahman Şeref. (1915). Ecanibden ilk istikraz teşebbüsümüze ait birkaç vesika. *TOEM*, 30, ss.321-337.
- Abdurrahman Şeref. (1916). İstanbul'da Me'kûlat Müzayakası 1179 Senesine Ait bazı Vesaik. *TOEM*, 40, ss. 193-204.
- Abdurrahman Şeref. (1916).İstanbul'da Su Muzayakası. *TOEM*, 38, ss. 65-73.
- Abdurrahman Şeref. (1918). Berlin Hazine-i Evrakında Vesaik-i Kadime-i Osmaniye. *TOEM*, 44, ss.65-92.
- Abdurrahman Şeref. (1918). Vefeyat, İskender Hoçi Efendi. *TOEM*, Sayı: 45, ss.186-187.
- Abdurrahman Şeref. (1924). Sultan Abdülaziz'in Vefatı İntihar mı Katil mi?. *TOEM*, 6 (83), ss. 321-335.
- Ahmed Muhtar. (1917, 1918). Rus Menabiine Göre Baltacı Mehmed Paşa'nın Purut Seferi. *TOEM*, 45, ss. 160-185; 46, ss.238-257.
- Ahmed Refik. (1924). Fatih Zamanında Kocaeli. *TTEM*, 1 (78), ss.25-36.
- Ahmed Refik. (1915). Sokullu Mehmed Paşa ve Lehistan İntihabatı. *TOEM*, 35, ss.663-687.
- Ahmed Refik. (1916). Konya Muharebesinden Sonra Şehzade Sultan Bayezıt'ın İran'a Firarı. *TOEM*, 36, ss. 705-727.
- Ahmed Refik. (1916). Pasarofça Muahedesinden Sonra Viyana'ya Sefir İ'zamu. *TOEM*, 40, ss.211-227.
- Ahmed Refik. (1916). Sultan Murad-ı Râbi'in Hatt-ı Humayunları", *TOEM*, 39, ss.129-141.
- Ahmed Refik. (1916). Sultan Süleyman-ı Kanuni'nin Son Senelerinde İstanbul'un Usul-i İaşe ve Ahval-i Ticariyesi. *TOEM*, 37, ss. 23-42.
- Ahmed Refik. (1917). Bahr-i Hazer- Karadeniz Kanalı ve Ejderhan Seferi. *TOEM*, 43, ss. 1-14.
- Ahmed Refik. (1918). Vakanüvis Cevdet Paşa'nın Evrakı. *TOEM*, 44, ss.93-105; 45, ss.140-159; 46, ss.215-237; 47, ss.266-285.
- Ahmed Refik. (1919-1921). Fatih Devrine Ait Vesikalar. *TOEM*, 49:62 , ss.1-58.
- Ahmed Refik. (1924). Fatih Zamanında Sultan Öyüğü. *TTEM*, 3 (80), ss. 129-141.
- Ahmed Refik. (1924). Hazine-i Evrak Tetkikatı: Lehistan'da Türk Hakimiyeti. *TTEM*, 4 (81), ss. 227-243.
- Ahmed Refik. (1924). Hazine-i Evrak vesaikine Nazaran Türkiye'de Katolik Propagandası. *TTEM*, Sayı: 5 (82), ss.257-276.
- Ahmed Refik. (1924). Tarih-i Ğılmani Mukaddimesi. *TTEM*, 1 (78), s. 5.
- Ahmed Refik. (1924). Türkiye'de Islahat Fermanı. *TTEM*, 4 (81), ss.193-215.

- Ahmed Refik. (1925). Hazine-i Evrak Tetkikatı: 1284 Bulgar İhtilali. *TTEM*, 9 (86), ss. 139-164.
- Ahmed Refik. (1925). Hazine-i Evrak Tetkikatı: Osmanlı İmparatorluğunda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi. *TTEM*, 8 (85), ss.73-84.
- Ahmed Refik. (1925).Şinasi'nin Berây-ı Tahsil Paris'e Gitmesi. *TTEM*, 9 (86), ss.215-216.
- Ahmed Refik. (1925, 1926). Mülteciler Meselesine Dair, Fuad Efendi'nin Çar Birinci Nikola ile Mülakatı. *TTEM*, 12 (89), ss. 361-386; 13 (90), ss.1-41.
- Ahmed Refik. (1926). Onuncu Asırda Açık Deniz Meselesi ve Azak Muhasarası. *TTEM*, 17 (94), ss.261-275.
- Ahmed Refik. (1926).1253'de Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile bir Mülakat. *TTEM*, 15 (92), ss.133-151.
- Ahmed Refik. (1930). Mimar Sinan. *TTEM-Yeni Seri*, 5, ss. 1-29.
- Ahmed Refik.(1924). Hazine-İ Evrak Vesikalarına Nazaran: Anadolu Şehirleri: Damad İbrahim Paşa Zamanında Ürgüp ve Nevşehir. *TTEM*, 3 (80), ss. 156-185.
- Ahmed Refik.(1930). Menfâda Naima Efendi. *TTEM-Yeni Seri*, 5, ss. 52-55.
- Akbayrak, Hasan. (2012). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Yazımı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Akpınar, Turgut. (1998). Hüseyin Hüsameddin Yasar. *DİA*, c. 18, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Akün, Ömer Faruk. (2000). İbnülemin Mahmud Kemal. *DİA*, c. 21, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ali Fuat. (1927), Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa. *TTEM*, 13:18, ss. 64-147.
- Ali Fuat. (1929). Mansurizade Mustafa Paşa ve Netayicülvukat, *TTEM-Yeni Seri*, 1, ss. 40-48.
- Ali Fuat. (1929). Ricali Tanzimattan Rifat Paşa, *TTEM-Yeni Seri*, 2, ss. 1-11.
- Ali Fuat. (1929). Ricali Tanzimattan Şekip Paşa, *TTEM-Yeni Seri*, 3, ss.42-66.
- Ali Fuat. (1930). Münif Paşa. *TTEM-Yeni Seri*, 4, ss. 1-16.
- Arzu-yı Şahane, Tarih-i Osmanî, (27 Mayıs 1909). *Sabah*, 7065, s. 1.
- Birinci, Ali. (2003). Mehmed Galib Bey. *DİA*, C. 28, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- BOA, *BEO*.4276.320696.2
- BOA. *DH.SAİDd*. 172/33.
- Çalen, Mehmet Kaan. (2013). *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Çoruhlu, Tülin. (1989). Ahmed Muhtar Paşa, Ferik", *DİA*, C. 2, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demiryürek, Mehmet. (2003). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi(1853-1925)*. Ankara: Phonix Yayınevi.
- Eyice, Semevi. (1994). Eldem, Halil Edhem. *DİA*, İstanbul, c. 10, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gencer, Ali İhsan. (2008), Saffet Bey. *DİA*, c. 35, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gökman, Muzaffer. (1978). *Tarihi Sevdiren Adam: Ahmed Refik Altınay*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Gürlek, D. (2017), *İbnülemin Mahmud Kemal İnal Cumhuriyet Devrinde Bir Osmanlı Beyefendisi*. İstanbul: Kubbealtı.
- Halil Edhem. (1912). Kara Mustafa Paşa'nın Şopron Şehri Ahalisine Beyannamesi. *TOEM*, 15, ss. 924-937.
- Halil Edhem. (1925). Kargiyâiye'den Han Ahmed'in İstanbul'a İlticası Hakkında Bir Vesika., *TTEM*, 11 (88), ss. 301-304.
- Hüseyin Hüsameddin. (1916). Koca Mehmed Paşa. *TOEM*, 37, ss. 43-49; 38, ss.117-122.
- Hüseyin Hüsameddin. (1924). Alaaddin Bey. *TTEM*, 5 (82), ss. 307-318; 6 (83), ss.380-384.
- Hüseyin Hüsameddin. (1925). Sultan Altunbaş. *TTEM*, 11 (88), ss.305-326.
- Hüseyin Hüsameddin. (1926). Molla Fenari. *TTEM*, 18 (95), ss.368-383.
- Hüseyin Hüsameddin. (1926). Orhan Bey Vakfiyesi. *TTEM*, 17 (94), ss. 284-301.
- İbnülemin Mahmud Kemal. (1925). Hatıra-i Âtîf. *TTEM*, 7 (84), ss.45-54.
- İbnülemin Mahmud Kemal. (1925). Sultan Abdülaziz'e Dair. *TTEM*, 9 (86), ss. 181-193.
- İbnülemin Mahmud Kemal. (1926). Abdulhamid-i Sani'nin Notları. *TTEM*, 13 (90), ss. 60-68; 14 (91), ss.89-95; 15 (92), ss.152-159.
- İnalçık, Halil. (2006). Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları. Türkiye'de Tarih Yazımı, Ed. Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İskender Yanko Hoçi. Mütenevvia: Galata'nın Osmanlılara Teslimi. *TOEM*, 25, ss. 52-53.
- İskender Yanko Hoçi. (1911). Sadrazam Said Mehmed Paşa Merhumun Stokholm'e Vuku bulan Sefaretinden Avdetinde Makam-ı Sadaret'e Takdim Eylediği Takrir. *TOEM*, 11, ss.658-677.
- Josef Malota. (1915). Bir Vesika-i Tarihiye. *TOEM*, 35, ss. 688-691.
- Kenan, Seyfi. (2012). Türkgeldi, Ali Fuat. *DİA*, c. 41, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mehmed Galib. (1916). Romanya'ya Dair Bir Vesika-i Siyasiye. *TOEM*, 39, ss. 142-149.
- Mehmet Arif. (1910,1912). Silsile-i Vukuat-ı Devlet-i Aliyye'de 1142 Senesi Hadisatı. *TOEM*, 1, ss. 53-64; 4, ss. 258-264; 5, ss. 309-316; 16, ss. 1024-1030.
- Mehmet Arif. (1912). Rusya ile Vuku Bulan 1244 ve 1245 Harbine Dair Bir Vesika. *TOEM*, 14, ss. 882-904.
- Mehmet Arif. (1913). Humbaracıbaşı Ahmed Paşa. *TOEM*, 18, ss.1153-1157; 19, ss. 1220-1224; 20, ss. 1282-1286.
- Mehmet Arif. (1915). Vesaik-i Tarihiye'den: Belgrad Kal'asının Sırbliya Terki Hakkında Bir Vesika. *TOEM*, 31, ss. 385-399.
- Musa Kazım. (1913). Aynoroz Tarihçesi. *TOEM*, 19, ss. 1194-1199.
- Musa Kazım. (1913). Taşoz Tarihçesi. *TOEM*, 20, ss. 1260-1272.
- Musa Kazım. (1910). Vesaik-i Tarihiyemiz. *TOEM*, 2, ss. 65-69.
- Musa Kazım. (1913). Memalik-i Osmaniye'deki Müessesat-ı Mezhebiyye Hakkında Malûmât-ı Muhtasara. *TOEM*, 22, ss. 1406-1410.
- Musa Kazım. (1914). Mütenevvia: Akdamar Katogikosluğu. *TOEM*, 25, s. 56.
- Nahit Sırrı. (1930). Türkiye ile Çarlık Rusyası Arasındaki Münasebata Dair Bazı Vesikalar", *TOEM-Yeni Seri*, 4, ss. 51-72; 5, ss. 87-94.

- Necib Asım. (1914). Vefeyat, Safvet Bey Merhum. *TOEM*, Sayı: 24, ss. 1517-1520, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı.
- Necib Asım. (1919-1921). Vefeyat: Arif Bey. *TOEM*, Sayı: 49:62, ss. 122-125.
- Necib Asım. (1925). III. Selim Devrine Ait Vesikalar. *TTEM*, 12 (89), ss. 395-401.
- Oral, Mustafa. (2006). *Türkiye’de Romantik Tarihçilik*, Ankara: Asil Yayın.
- Osman Ferid. (1913). Mütenevvia: Süleyman Kanununun vasiyetnamesi-Murad-ı Sâlis’in Mührü. *TOEM*, 20, ss. 1287-1288.
- Osman Ferid. (1915). Evrenos Bey Hanedanına Ait Temlikname-i Humayun. *TOEM*, 31, ss. 432-338.
- Örik, Nahit Sırrı. (2002). *Bilinmeyen Yaşamlarıyla Saraylılar*, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul: Türkiye İş Bankası kültür Yayınları.
- Özcan, Abdülkadir. (1989), Ahmed Refik Altınay, *DİA*, c. 2, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pakalın, Mehmed Zeki. (2008). İskender Hoçî Efendi. *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C. X, Ankara: TTK Yayınları.
- Pakalın, Mehmed Zeki. (2008). Mehmed Arif Bey. *Sicill-i Osmânî Zeyli*, C.III, Ankara: TTK Yayınları.
- Pakalın, Mehmed Zeki. (2008). Musa Kazım Bey. *Sicill-i Osmânî Zeyli*, C. XII, Ankara: TTK Yayınları.
- Pakalın, Mehmed Zeki. (2008). Saffet Bey. *Sicill-i Osmani Zeyli*, C. XVI, Ankara: TTK Yayınları.
- Safvet. (1912). III. Sultan Murad’ın İngiltere Kraliçesine Bir Namesi. *TOEM*, Sayı:13, ss. 809-820.
- Safvet. (1910). İkinci Cerbe Harbi Üzerine Vesikalar. *TOEM*, 1, 20-34; 2, ss. 85-102.
- Safvet. (1910). Koyun Adaları Önündeki Deniz Harbi Ve Sakız’ın Kurtuluşu. *TOEM*, 3, ss. 150-177.
- Safvet. (1910). Zeyl. *TOEM*, 4, ss. 211-222.
- Safvet. (1911). Bir Osmanlı Filosunun Sumatra Seferi. *TOEM*, 10, ss. 604-614; 11, ss.678-683.
- Safvet. (1911). Sığın Donanma Harbi Üzerine Bazı Vesikalar. *TOEM*, 9, ss. 558-562.
- Safvet. (1912). Bahr-i Hazar’da Osmanlı Sancağı. *TOEM*, 14, ss. 857-861.
- Safvet. (1912). Karadeniz-İzmir Körfezi Kanalı. *TOEM*, 15, ss. 948-956.
- Safvet. (1912). Mütenevvia: Minorkanın Fethi. *TOEM*, 15, s. 966.
- Safvet. (1912). Ragoza/Dubrovnik Cumhurluğu. *TOEM*, 17, ss. 1061-1070.
- Safvet. (1912). Yusuf Nâsî. *TOEM*, 16, ss.982-993.
- Safvet. (1913). 1205’de Donanmamız. *TOEM*, 22, ss. 1370-1377.
- Safvet. (1913). Bahreyn’de Bir Vak’a. *TOEM*, 18, ss. 1139-1145.
- Safvet. (1913). Dona Grasya Mendes. *TOEM*, 18, ss. 1158-1160.
- Safvet. (1913). Kıbrıs Fethi Üzerine Vesikalar. *TOEM*, 19, ss. 1177-1194.
- Safvet. (1913). Mütenevvia: Umûr-ı Bahriye Nezareti. *TOEM*, 21, ss. 1350-1351.
- Safvet. (1913). Nakşe/Naksos Dükalığı, Kiklad Adaları. *TOEM*, 23, ss. 1444-1457.

- Safvet. (1914). Şark Levendleri, Osmanlı Bahr-i Ahmer Filosunun Sumatra Seferi Üzerine Vesikalar. *TOEM*, 24, ss. 1521-1540.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. (2010). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara.
- Tarih-i Osmani Encümeni Talimat Sureti, (1910). *TOEM*, 1, ss. 4-7.
- Tarih-i Osmânî Encümeni, (1910). İfade-i Meram. *TOEM*, 1, ss. 1-3.
- Tarih-i Osmânî Encümeni. (1917). Mısır'ın İdaresi Hakkında Hidiv İsmail Paşa'ya Mektub-ı Sâmi. *TOEM*, 42, ss.354-364.
- Tarih-i Osmânî Encümeni. (1911). Bir Vesika-i Kadime. *TOEM*, 8, , ss. 514-515.
- Tarih-i Osmânî Encümeni. (1916). Sultan Selim-i Salis Devrinde Nizam-ı Devlet Hakkında Mütalaât, Tatarcık Abdullah Efendi. *TOEM*, 41, ss. 257-284.
- Tarih-i Osmânî Encümeni. (1916). Sultan Selim-i Sâlis Devrinde Nizam-ı Devlet Hakkında Mütalaât, Şerif Mehmed. *TOEM*, 38, ss.74-88.
- Tarih-i Osmânî Encümeni. (1918). Moskofların Edirne İstilasına Dair Vesaik. *TOEM*, 47, ss. 306-315.
- Tarih-i Osmânî Encümeni. (1918). Reşid Paşa ile Nafiz Paşa'nın Muhaberatı. *TOEM*, 47, ss. 316-320.
- TİTE Arşivi. (1911). *TOE Genelgesi*. 2.82.
- Türk Tarih Encümeni. (1926). Mısır Meselesine Dair. *TTEM*, 16 (93), ss. 245-249.
- Uçman, Abdullah. (2006). Necip Asım Yazıksız. *DİA*, C. 32, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (2013). İbrahim Edhem Paşa Ailesi ve Halil Edhem Eldem (1861-1938). *Halil Edhem Hatıra Kitabı*, C.I-II, Ankara:
- Ünalın, Sıddık, Öztürk, Hakan. (2008). Osman Ferit Sağlam'ın Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Değerlendirme. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13:1.
- Yinanç, Mükrimin Halil. (2017). Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik. Milli Tarihin İnşası, Hazırlayanlar: Ahmet Şimşek, Ali Satan, İstanbul: Yazıgen Yayıncılık.